

ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ / 1

ΛΙΒΑΝΙΟΥ

Πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα
ὑπὲρ τῶν ἱερῶν

Εισαγωγή-Μετάφραση
Αφροδίτη Καμάρα

© Εκδόσεις Κατάρτι

ISBN 960-90236-7-3

Εκδόσεις Κατάρτι, Μαυρομιχάλη 9, 106 79 Αθήνα,
τηλ. 3604793 - 3601271, fax 3609697

ΚΑΤΑΡΤΙ 1998

ἰκείνων εὖνοια τοῖς ἀνθρώποις, ἱερά τε οἶα εἰκὸς τοὺς πρώτους φύντας καὶ ἀγάλματα σφίσιν αὐτοῖς ἐποίησαν. τῶν πραγμάτων δὲ εἰς πόλεις προελθόντων ἤδη τῆς περὶ ταῦτα τέχνης εἰς τοῦτο ἀποχρώσης πολλαὶ μὲν ἐν ὑπωρείαις, πολλαὶ δὲ ἐν πεδίοις ἐφάνησαν, ἐν ἑκάστη δὲ μετὰ τὸ τεῖχος ἀρχὴ τοῦ λοιποῦ σώματος | ἱερά καὶ νεφέ. παρὰ γὰρ δὴ τῶν τοιούτων κυβερνητῶν ἠγοῦντο μεγίστην αὐτοῖς καὶ τὴν ἀσφάλειαν ἔσεσθαι. 5. καὶν ἐπέλθης τὴν γῆν ἄπασαν ἦν οἱ Ῥωμαῖοι νέμονται, πανταχοῦ τοῦτο εὐρήσεις, ἐπεὶ καὶ τῇ μετὰ τὴν μεγίστην πρώτη νεφέ τινες ἔτ' εἰσιν, εἰ καὶ τῶν τιμῶν ἐστέρηται, ὀλίγοι μὲν ἐκ πάντων πολλῶν, οὐ μὴν ἐξῆλθέ γε ἅπαν ἐξ αὐτῆς τοῦτο. καὶ μετὰ τῆς τῶν θεῶν τουτωνὶ συμμαχίας ἐπιόντες Ῥωμαῖοι τοῖς ἐναντίοις μαχόμενοι τε ἐνίκων καὶ νενικηκότες βελτίω τοῖς ἠττημένοις τοῦ πρὸ τῆς ἠττης | τὸν ἐπ' αὐτῇ χρόνον ἐποιοῦν φόβους τε ἀφελόντες καὶ πολιτείας τῆς αὐτῶν μεταδόντες.

- 6. Παίδων τοίνυν ἡμῶν ὄντων καθαιρεῖ μὲν τὸν περιωβρίσαντα τὴν Ῥώμην ὁ Γαλατῶν ἐπ' αὐτὸν ἀγαγῶν στρατόπεδον, οἱ θεοὶς ἐπῆλθον πρότερον εὐξάμενοι, κρατήσας δὲ καὶ ἀνδρὸς | ἐπ' ἐκείνῳ ταῖς πόλεσιν ἀνθεῖν παρεσχηκότες ἠγησάμενος αὐτῷ λυσιτελεῖν ἕτερόν τινα νομίζειν θεὸν εἰς μὲν τὴν τῆς πόλεως περὶ ἣν ἐσπούδασε

συνειδητοποίησαν πόσο ἐκείνοι εὐνοοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Ἐφτιαξαν λοιπὸν ἱερά καὶ ἀγάλματα, τέτοια που θα περιμένε κανεὶς ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους ἀνθρώπους. Καὶ ὅταν ἡ τεχνογνωσία τοὺς προχώρησε αρκετὰ καὶ ἀνέπτυξαν πολιτισμό,⁵ πολλές πόλεις ἐμφανίστηκαν σε υπέρειες βουνῶν, κι ἄλλες σε πεδιάδες, καὶ σε κάθε πόλη τα πρώτα πράγματα που κτίζονταν μετὰ το τεῖχος ἦταν τα ἱερά καὶ οἱ ναοί. Γιατί με τέτοιους κυβερνήτες θεωροῦσαν ὅτι καὶ ἡ ἀσφάλεια τῆς πόλεως θα ἦταν πολὺ μεγάλη. 5. Κι ἀν ταξιδέψεις σε ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῶν Ῥωμαίων, παντοῦ θα βρεῖς τὸ ἴδιο πράγμα. Ἀκόμη καὶ στὴν πρώτη μετὰ τὴν Ῥώμη πόλη⁶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν ναοὶ καὶ, μολονότι ἔχουν πάψει νὰ δέχονται τιμὲς καὶ ἀπὸ πολυάριθμοι που ἦταν κάποτε ἔχουν μείνει λίγοι, δὲν ἔχει ἐξαλειφθεῖ ἡ λατρεία τοὺς στὴν πόλη. Γιατί οἱ Ῥωμαῖοι νικοῦσαν τοὺς ἐχθροὺς τοὺς ἔχοντας ὡς συμμαχοὺς τοὺς τοὺς θεοὺς καὶ μετὰ τὴν νίκη τοὺς βελτίωναν τὴ ζωὴ τῶν ἠττημένων σε σχέση με πρὶν καὶ τοὺς δημιουργοῦσαν αἰσθημα ἀσφάλειας καὶ τοὺς μετέδιδαν τὸ δικό τοὺς πολίτευμα.

6. Ὄταν ἐγὼ ἤμουν ἀκόμη παιδί, ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Γαλατίας ἐξεστράτευσε κατ' αὐτοῦ που σφετερίστηκε τὴν ἐξουσία στὴ Ῥώμη καὶ τὸν καθαίρεσε.⁷ Τὸ στρατεύμα του ἀρχισε τὴν ἐπίθεση ἀφοῦ προσευχήθηκε προηγουμένως στοὺς θεοὺς.⁸ Στὴ συνέχεια ἐπικράτησε καὶ ἐναντίον ἐκείνου που ἡ διακυβέρνησή του εἶχε κάνει τις πόλεις νὰ ευημερήσουν,⁹ καὶ, θεωρώντας ὅτι τὸν ωφελούσε νὰ πιστεῦει σε ἄλλο θεό, χρησιμοποίησε τὴν περιουσία

ποίησιν | τοῖς ἱεροῖς ἐχρήσατο χρήμασι, τῆς κατὰ νόμους δὲ θεραπείας ἐκίνησεν οὐδὲ ἓν, ἀλλ' ἦν μὲν ἐν τοῖς ἱεροῖς πενία, παρῆν δὲ ὄραν ἅπαντα τᾶλλα πληρούμενα. 7. καταβάσσης δὲ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὸν ἐξ ἐκείνου, μᾶλλον δὲ τοῦ σχήματος, | ὡς τό γε κρατεῖν ἐτέρων ἦν οἷς ἡ ἐξ ἀρχῆς παιδαγωγία καὶ τὸ μέχρι παντὸς ἴσον δύνασθαι παρέσχεν, οὗτος οὖν ἐν τῷ κελεύεσθαι παρ' αὐτῶν βασιλεύων ἄλλα τε οὐ καλὰ πείθεται καὶ μηκέτ' εἶναι | θυσίας. ταύτας ὁ κείνου μὲν ἀνεψιός, ἀρετὴν δὲ ἅπασαν κτησάμενος ἐπανάγει καὶ τεθνεώτος ἐν Πέρσiais, ὃ τι δεδρακώς ἡ μέλλων ἀφίημι νῦν, μένει μὲν τινα τὸ θύειν ἱερεῖα χρόνον, νεωτέρων δὲ τινων συμβάντων ἐκωλύθη παρὰ τοῖν ἀδελφοῖν, ἀλλ' οὐ τὸ λιβανωτόν. ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ ὁ σὸς ἐβεβαίωσε νόμος, ὥστε μὴ μᾶλλον ἀλγεῖν ἡμᾶς | οἷς ἀφηρέθημεν ἡ χάριν εἰδέναι τῶν συγκεχωρημένων. 8. σὺ μὲν οὖν οὐθ' ἱερά κεκλεῖσθαι <ἐκέλευσας> οὔτε μηδένα προσιέναι οὔτε πῦρ οὔτε λιβανωτόν οὔτε τὰς ἀπὸ τῶν ἄλλων θυσιῶν τιμὰς ἐξήλασας τῶν νεῶν οὐδὲ τῶν βωμῶν, οἱ δὲ μελανειμονοῦντες οὔτοι καὶ πλείω μὲν τῶν ἐλεφάντων ἐσθίοντες, πόνον δὲ παρέχοντες τῷ πλήθει τῶν ἐκπωμάτων | τοῖς δι' ἄσμάτων αὐτοῖς παραπέμπουσι τὸ ποτόν,

των ναῶν για να κτίσει την πόλη που οραματιζόταν, ωστόσο δεν άλλαξε τίποτε στον τρόπο της λατρείας, παρά ἀφῆσε τα πάντα σύμφωνα με τη νομοθεσία. Τα ἱερά ἦταν φτωχά, ἀλλὰ ὅλα τα ἄλλα γίνονταν ὅπως ἔπρεπε.¹⁰ 7. Ὄταν ο γιος του τον διαδέχτηκε στην εξουσία, ἢ μᾶλλον στον τίτλο, γιατί ἡ εξουσία βρισκόταν στα χέρια ἄλλων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναλάβει τὴν διαπαιδαγώγησή του, πράγμα που τους εἶχε δώσει παντοδυναμία, ἀσκήσε τὴ βασιλικὴ ἐξουσία ὑπὸ τις διαταγές τους καὶ πείστηκε να κάνει καὶ ἄλλα ἀσχημὰ πράγματα, κυρίως ὁμως να καταργήσει τις θυσίες.¹¹ Ὁ ἀνεψιός του ὁμως, ο ὁποῖος ἦταν πολὺ ἐνάρετος, ἐπανέφερε τις θυσίες.¹² Αὐτὸς πέθανε στην Περσία καὶ δεν ἐξετάζω ἐδῶ ὅτι ἔκανε ἢ ἐπρόκειτο να κάνει, ἀρκούμαι ὁμως να πω ὅτι οἱ θυσίες διατηρήθηκαν για κάποιον χρονικὸ διάστημα. Νεότερες ἐξελίξεις ὠθησαν τους δυο ἀδελφούς αυτοκράτορες να καταργήσουν πάλι τις θυσίες,¹³ ὄχι ὁμως καὶ τὴν προσφορά θυσιῶν. Ὁ δικός σου νόμος το ἐπιβεβαίωσε, ἔτσι ὥστε καὶ εμεῖς να μὴ στενοχωριόμαστε για ὅτι μας ἔχει ἀπαγορευτεῖ, ἀλλὰ να εἴμαστε ευγνώμονες για ὅτι μας ἔχει ἐπιτραπεί. 8. Εσύ, βασιλιά, οὔτε διέταξες να κλείσουν τα ἱερά οὔτε ἀπαγόρευες τὴν εἴσοδο σ' αὐτά. Δεν ἐξοβέλισες τὴ φωτιά ἢ τὸ λιβάνι ἢ τα ἄλλα θυσιῶματα ἀπὸ τους ναούς καὶ τους βωμούς. Αὐτοὶ ὁμως που εἶναι ντυμένοι στα μαύρα καὶ τρώνε περισσότερο ἀπὸ τους ἐλέφαντες καὶ πίνουν τόσο πολὺ ὥστε να προξενοῦν ἀηδία σε ὅσους συνοδεύουν τις οἰνοποσίες τους με ὕμνους, ἀλλὰ καταφέρνουν να το κρύ-

συγκρύπτοντες δὲ ταῦτα ὠχρότητι τῇ διὰ τέχνης αὐτοῖς πεπορισμένη μένοντος, ὧ βασιλεῦ, καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου θεοῦσιν ἔφ' ἱερὰ ξύλα φέροντες καὶ | λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χεῖρας καὶ πόδας. ἔπειτα Μυσῶν λεία καθαι|ρουμένων ὀροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπωμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπωμένων βωμῶν, τοὺς ἱερεῖς δὲ ἢ σιγᾶν ἢ τεθνάσαι δεῖ τῶν πρώτων δὲ κειμένων δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα, καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται. 9. τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεις, τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς. καὶ πολλοὶ μὲν οἱ καθ' ἕκαστον πολέμιοι, | ἐπὶ δὲ μυρίοις κακοῖς τὸ διεσπαρμένον τοῦτ' ἀθροίζεται καὶ λόγον ἀλλήλους ἀπαίτουσι τῶν εἰργασμένων καὶ αἰσχύνῃ τὸ μὴ μέγιστα ἡδίκηκεναι. χωροῦσι τοίνυν διὰ τῶν ἀγρῶν ὡσπερ χεῖμαρροι κατασύροντες διὰ τῶν ἱερῶν τοὺς ἀγρούς. οὗτος γὰρ ἂν ἱερὸν ἐκατόψωσιν ἀγροῦ, οὗτος τετύφλωταί τε καὶ κεῖται καὶ τέθνηκε. ψυχὴ γάρ, ὧ βασιλεῦ, τοῖς ἀγροῖς τὰ ἱερὰ προοίμια τῆς ἐν τοῖς ἀγροῖς κτίσεως γεγενημένα καὶ διὰ πολλῶν γενεῶν εἰς τοὺς νῦν ὄντας ἀφιγμένα. 10. καὶ τοῖς γεωργοῦσιν ἐν αὐτοῖς αἱ ἐλπίδες ὅσαι περὶ τε ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων καὶ βοῶν καὶ τῆς σπειρομένης γῆς

βουν χρησιμοποιώντας τεχνάσματα που τους κάνουν να φαίνονται ὠχροί, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι,¹⁴ ἐνῶ ὁ νόμος βρῖσκεται ἀκόμη σε ἰσχύ, ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἱερῶν με ξύλα καὶ πέτρες καὶ σίδερα, ἢ ἀκόμη καὶ μόνο με τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια τους. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ ολοκληρωτικὴ καταστροφή τῶν ναῶν καὶ ἀφαιρῶνται οἱ σκεπέες καὶ γρεμίζονται οἱ τοῖχοι καὶ διαμελίζονται τὰ ἀγάλματα καὶ ξεριζώνονται οἱ βωμοὶ καὶ οἱ ἱερεῖς ἔχουν νὰ ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στὴ σιωπὴ καὶ τὸ θάνατο. Κι ἐτσι ἡ μία καταστροφή φέρνει δευτέρα καὶ τρίτη, καὶ τὰ τρόπαια συγκεντρῶνται τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο κατὰ παράβαση τοῦ νόμου. 9. Αὐτές οἱ πράξεις θρασύτητας συμβαίνουν καὶ στὶς πόλεις, κυρίως ὅμως στους ἀγρούς. Καὶ πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ που συμμετέχουν σὲ κάθε τέτοια ἐπίθεση, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ πολλές καταστροφές τὸ διεσπαρμένο αὐτὸ πλῆθος συγκεντρώνεται καὶ δίνει ἀναφορὰ τῶν ὅσων ἔχει διαπράξει καὶ θεωρεῖ ντροπὴ τὸ νὰ μὴν ἔχει κάνει ὅσο περισσότερο κακὸ μπορεῖ. Καὶ προχωροῦν μέσα στους ἀγρούς σαν χεῖμαρροι καὶ, καταστρέφοντας τοὺς ναοὺς, καταστρέφουν μαζί τους καὶ τοὺς ἀγρούς. Γιατί ἀπὸ ὅποιον ἀγρὸ ξεριζώσουν ἓνα ναό, ὁ ἀγρὸς αὐτὸς τυφλώνεται καὶ νεκρώνεται. Οἱ ναοί, βασιλιά, εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς υπαίθρου. Αὐποτελοῦν τὰ πρώτα δείγματα τῆς οὐκίσεως τῆς υπαίθρου καὶ ἔχουν φτάσει ὡς τις μέρες μας περνώντας ἀπὸ γενιά σὲ γενιά. 10. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἔχει τις ἐλπίδες τοῦ σ' αὐτοὺς τοὺς ναοὺς ὅσον ἀφορὰ καὶ τοὺς ἀνδρες καὶ τις γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ καὶ τὰ βόδια καὶ τὴ

καὶ τῆς πεφυτευμένης. ὁ δὲ τοῦτο πεπονθῶς ἀγρός ἀπολώλεκε καὶ τῶν γεωργῶν μετὰ τῶν ἐλπίδων τὸ πρόθυμον· μάτην γὰρ ἠγοῦνται πονήσειν τῶν εἰς δέον τοὺς πόνους ἀγόντων ἐστερημένοι θεῶν. τῆς γῆς δὲ οὐκέθ' ὁμοίων | πόνων ἀπολαυούσης οὐδ' ἂν ἴσος ὁ τόκος | τῷ πρὶν ἀπαντή. τούτου δὲ ὄντος τοιούτου πενέστερος μὲν ὁ γεωργός, ἐν βλάβῃ δὲ ὁ φόρος. καὶ γὰρ ἂν σφόδρα ἐθέλη τις, τό γε μὴ δύνασθαι κωλύει.

11. Οὕτως ἐπὶ τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων βαδίζει τὰ διὰ τὴν τούτων ἀσέλγειαν κατὰ τῶν ἀγρῶν τολμώμενα, οἱ φασὶ μὲν τοῖς ἱεροῖς πολεμεῖν, ἔστι δὲ οὗτος ὁ πόλεμος πόρος τῶν μὲν τοῖς ναοῖς ἐγκειμένων, τῶν δὲ τὰ ὄντα τοῖς ταλαιπώροις ἀρπαζόντων τὰ τε κείμενα αὐτοῖς ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἃ τρέφουσιν. ὥστ' ἀπέρχονται φέροντες οἱ ἐπελθόντες τὰ τῶν ἐκπεπολιορημένων. τοῖς δὲ οὐκ ἀρκεῖ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ γῆν σφετερίζονται τὴν τοῦ δεῖνος ἱερὰν εἶναι λέγοντες, | καὶ πολλοὶ τῶν πατρῶων ἐστερῆνται δι' ὄνοματος οὐκ ἀληθοῦς. οἱ δ' ἐκ τῶν ἐτέρων τρυφῶσι κακῶν οἱ τῷ πεινῆν, ὡς φασι, τὸν αὐτῶν θεραπεύοντες θεόν. ἦν δ' οἱ πεπορθημένοι παρὰ τὸν ἐν ἄστει ποιμένα, καλοῦσι γὰρ οὕτως ἄνδρα οὐ πάνυ χρηστόν, ἦν οὖν ἐλθόντες ὀδύρωνται λέγοντες ἃ ἠδίκηται, ὁ ποιμὴν οὗτος τοὺς μὲν

γη που σπέρνουν καὶ φυτεύουν. Καὶ ὁ αγρός που παθαίνει κάτι τέτοιο χάνει μαζί με τις ἐλπίδες τῶν γεωργῶν καὶ το ζῆλο τους στη δουλειά. Γιατί, στερημένοι ἀπὸ τους θεούς, πιστεύουν ὅτι εἶναι μάταιο νὰ προσπαθήσουν γι' αὐτὰ που πρέπει νὰ γίνουν. Καθὼς ὁμως ἡ γη δεν δέχεται τις ἴδιες φροντίδες ὅπως πρὶν, δεν ἀποδίδει καὶ τις ἴδιες ποσότητες προϊόντων. Για το λόγο αὐτό, ἀφενὸς οἱ γεωργοὶ γίνονται φτωχότεροι, ἀφετέρου βλάπτεται καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ φόρου. Γιατί ἀκόμη κι ἀν θέλει κάποιος νὰ πληρώσει το φόρο του, δεν μπορεῖ.¹⁵

11. Ἐτσι ὁ βιασμός τῶν αγρῶν ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἀντίκτυπο στις κρατικές υποθέσεις καὶ αὐτοὶ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι πολεμοῦν τὰ ἱερά, χρησιμοποιοῦν ὁμως τὸν πόλεμο αὐτό γιὰ νὰ ἰδιοποιούνται αὐτὰ που βρίσκονται μέσα στους ναοὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀρπάζουν ἀπὸ τους ταλαιπώρους αγρότες καὶ τὰ γεννήματα καὶ τὰ κατοικίδια ζῶα τους. Ὡστε οἱ ἐπιδρομεῖς ἀποχωροῦν παίρνοντας μαζί τους τὴν περιουσία αὐτῶν που κατέκτησαν. Σε ἄλλους μάλιστα αὐτὰ δεν φαίνονται ἀρκετά, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ γη, τὴν ὁποία χαρακτηρίζουν ὡς «ιερά» τοῦ δεῖνα, καὶ πολλοὶ αγρότες ἔχουν στερηθεῖ τὰ πατρογονικά τους ἐξαιτίας τέτοιων ψευδῶν δηλώσεων. Κι αὐτοὶ που, ὅπως λένε, λατρεύουν το θεὸ τους με νηστεία, ἀπολαμβάνουν ἀπὸ τις συμφορές τῶν ἄλλων. Καὶ ἀν οἱ κατακτημένοι πάνε στὸν «ποιμένα τῆς πόλεως»¹⁶ — ἔτσι ὀνομάζεται ἄνδρας ὄχι καὶ τόσο ἠθικός— καὶ διαμαρτυρηθοῦν λέγοντας τι ἔχουν τραβήξει, αὐτὸς ὁ ποιμένας τοὺς μὲν καταστροφεῖς τους

ἐπήγεσε, τοὺς δὲ ἀπήλασεν ὡς ἐν τῷ μὴ μεῖζω πεπονημένοι κεκερδακότες. 12. καίτοι τῆς μὲν σῆς ἀρχῆς, ὦ βασιλεῦ, καὶ οὗτοι, τοσοῦτω δὲ χρησιμώτεροι τῶν ἀδικούντων αὐτοὺς ὅσῳ τῶν ἀργούντων οἱ ἐργαζόμενοι. οἱ μὲν γὰρ ταῖς μελίτταις, οἱ δὲ | τοῖς κηφήσιν ἐοῖκασιν. καὶ | ἀκούσωσιν ἀγρόν ἔχειν τι τῶν ἀρπασθῆναι δυναμένων, εὐθύς οὗτος ἐν θυσίαις τέ ἐστι καὶ δεινὰ ποιεῖ καὶ δεῖ στρατείας ἐπ' αὐτὸν καὶ πάρεσιν οἱ σωφρονισταί, τοῦτο γὰρ ὄνομα τίθενται ταῖς ληστείαις, εἰ μὴ καὶ μικρὸν εἶπον. οἱ μὲν γε πειρῶνται λαυθάνειν καὶ ἄ τολμῶσιν ἀρνοῦνται, | καὶ καλέσης ληστήν, ὕβρισας, οἱ δὲ φιλοτιμοῦνται καὶ σεμνύνονται καὶ τοὺς ἀρνοῦντας διδάσκουσι καὶ γερῶν ἀξιόους εἶναι φασιν αὐτούς. 13. καίτοι τοῦτο τί ἕτερόν ἐστιν ἢ ἐν εἰρήνῃ πολεμεῖσθαι τοὺς γεωργούς; οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς ἐλάττους ποιεῖ τὰς συμφορὰς τὸ παρὰ τῶν οἰκείων πάσχειν κακῶς, εἰ μὴ καὶ δεινότερον τὸ οὐς εἰκότως ἂν ἐν ταραχαῖς εἶχον συμμαχοῦς, ὑπὸ τούτων ἐν ἡσυχίας καιρῷ πάσχειν οἷα διῆλθον.

14. Καίτοι τί μαθῶν, ὦ βασιλεῦ, τὰς δυνάμεις συνέχεις καὶ ὄπλα κατασκευάζῃ καὶ στρατηγοῖς κοινολογῇ καὶ τοὺς μὲν ἐκπέμπεις οἱ συμφέρει, τοῖς δὲ ἐπιστέλλεις ὑπὲρ τῶν

ἐπαινεί, τοὺς ἄλλους δὲ τοὺς διάχνηι ἐπειδὴ τάχα ἔχουν καὶ κέρδος ἀπὸ πάντων ἀφ' οὗ δὲν ἐπάθον περισσότερα.¹⁷ 12. *Κι αυτοὶ ὅμως, βασιλιά, εἶναι υπήκοοί σου καὶ μάλιστα τόσο χρησιμότεροι ἀπὸ ὅσους τοὺς ἀδικούν, ὅσοι ἐργαζόμενοι ἀπὸ τοὺς τεμπέληδες. Γιατί οἱ μὲν μοιάζουν με τὶς μέλισσες, ἐνῶ οἱ ἄλλοι με τοὺς κηφήνες. Ἀν ακούσουν ὅτι κάπου υπάρχει αγρός που μποροῦν νὰ αρπάξουν, ἀμέσως λένε ὅτι ὁ αγρός αὐτός εἶναι τόπος θυσιῶν καὶ προξενεῖ δεινὰ καὶ πρέπει νὰ ἐκστρατεύσουν κατ' αὐτοῦ. Καὶ νά! Ἐμφανίζονται ἀμέσως αὐτοὶ που θὰ διορθώσουν τὴν κατάσταση, γιατί τέτοια χροιά δίνουν στις ληστείες τους, ἀν δὲν εἶπα καὶ λίγα.¹⁸ Κι ἄλλοι μὲν λένε ὅτι κάνουν ὄ,τι κάνουν κατὰ λάθος, καὶ ἀρνοῦνται ὅσα διαπράττουν, καὶ ἀν τοὺς ἀποκαλέσεις ληστές το θεωροῦν προσβολή, ἄλλοι ὅμως το θεωροῦν τιμὴ τους καὶ καμάρι τους καὶ διδάσκουν αὐτοὺς που δὲν γνωρίζουν καὶ θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀξιοὶ ἐπιβράβευσης.* 13. Πράγματι, τι εἶναι αὐτὸ παρὰ πόλεμος κατὰ τῶν γεωργῶν σε καιρὸ εἰρήνης; Δὲν ἀπαλύνει τὶς συμφορὰς τους τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παθαίνουν αὐτὰ ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς συμπατριῶτες τους, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιο οδυνηρὸ τὸ νὰ παθαίνουν τέτοια πράγματα σε καιρὸ εἰρήνης ἀπὸ αὐτοὺς που σε καιρὸ πολέμου θὰ ἦταν σύμμαχοί τους.

14. Ἐτσι ὅμως τι νόημα ἔχει, βασιλιά, νὰ συγκεντρώνεις δυνάμεις καὶ νὰ κατασκευάζεις ὄπλα καὶ νὰ κάνεις ἀνακοινώσεις στους στρατηγούς σου καὶ ἄλλους μὲν νὰ στέλνεις ὅπου πρέπει, σε ἄλλους δὲ νὰ ἀποστέλλεις ἐπι-

ρίημι, μή τις εἰς τὸ ἀπερίσκεπτον τὰ τοιαῦτα ἀνενέργη· ἀλλ' ἐν οἷς ἐξηλάσατε τοὺς ταῖς αὐτῶν ἐπιμελείαις πενία βοηθοῦντας ἐν τε γραυσὶ καὶ πρεσβύταις οὔσῃ καὶ παιδίοις ὀρφανοῖς καὶ τούτων τοῖς πλείοσι τὰ πολλὰ πεπηρωμένοις τοῦ σώματος, ταῦτα οὐ φόνος; ταῦτα οὐ θάνατος; ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀποκτεῖναι, καὶ πικροτέρῳ γε θανάτῳ, διὰ τοῦ λιμοῦ; τοῦ τρέφεσθαι γὰρ αὐτοῖς ἀπολωλότης τοῦτ' ἐλείπετο δήπου. εἴτ' ἐκείνους μὲν ἀπολλύντες οὐδὲν αἰτιαθέντας ἀπώλλυτε, τούτους δ' ἂν παρεβεβηκότας νόμον <οὔ>; οὕτω τὸ τὰ δικαστήρια φυγεῖν τὸν τοῦ μὴ τεθυκέναι τοὺς ἀνθρώπους ἔλεγχον ἔχει. οὕτως οὐς ἐκτεῖναν οὐ κρίναντες τὸ μὴδ' ἀφορμῆς εἰς τὸ κρίνειν εὐπορεῖν ὡμολογήκασι.

21. Εἰ δέ μοι γράμματα λέγουσιν ἀπὸ βίβλων αἷς φασιν ἐμμένειν, ἐγὼ τὰ πράγματα ἀντιθήσω τὰ παρὰ φαῦλον ἐκείνοις πεποιημένα. εἰ δὲ μὴ τοῦτο τοιοῦτον ἦν, οὐδ' ἂν ἐτρύφων. νῦν δ' ἴσμεν αὐτοὺς καὶ ὅπως χρῶνται μὲν ταῖς ἡμέραις, χρῶνται δὲ ταῖς νυξίν. οὐκ οὐκ ἦν εἰκὸς τοὺς οὐκ ὀκνοῦντας ἐκεῖνα τοῦτο | φυλάξασθαι; ἀλλ' ἐξήρηται τοσαῦτα τοσοῦτων ἀγρῶν ἱερά ὕβρει καὶ παροινίᾳ καὶ κέρδει καὶ τῷ μὴ βούλεσθαι κατέχειν αὐτοὺς. 22. τεκμήριον δέ, ἦν ἀγάλμα ἐν Βεροίᾳ τῇ πόλει χαλκοῦν, Ἀσκληπιὸς ἐν εἶδει τοῦ Κλεινίου παιδὸς τοῦ καλοῦ καὶ ἡ τέχνη τὴν φύσιν

γιατὶ ὑπάρχει πιθανότητα νὰ αποδοθῶν τέτοιες πράξεις σε ἀπερισκεψία. Ἀλλὰ δὲν εἶναι φόνος ἡ ἐκδίωξη αὐτῶν που με τις φροντίδες τους βοηθοῦσαν τὴ φτωχολογία, τις γριές γυναῖκες καὶ τους ηλικιωμένους καὶ τὰ ὀρφανά παιδιὰ καὶ τους περισσότερους ἀπὸ τους ἀναπήρους; Δὲν εἶναι θάνατος αὐτό; Δὲν εἶναι δολοφονία, καὶ μάλιστα με φριχτὸ θάνατο ἀπὸ αἰτία; Γιατὶ σ' αὐτὸ σχεδὸν το σημεῖο ἔφτασαν αὐτοὶ ἀφοῦ ἔχασαν τὴν τροφή τους. Ἐτσι σκοτώνετε αὐτοὺς που δὲν ἔφταιζαν, σκοτώνοντας τους ευεργέτες τους, ἀλλὰ δὲν θὰ τολμοῦσατε νὰ σκοτώσετε τους παραβάτες του νόμου; Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὅμως, ἀποφεύγοντας νὰ περάσετε τους ἀνθρώπους αὐτοὺς ἀπὸ δίκη, ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔκαναν θυσίες.

21. Ἄν μου φέρουν ὡς δικαιολογία τὰ γραφόμενα των βιβλίων στα οποία πρέπει νὰ μένουν πιστοί, ἐγὼ θὰ τους φέρω ὡς ἀντεπιχείρημα τις ἀκατονόμαστες πράξεις που ἔκαναν ἐκεῖνοι. Γιατὶ ἂν δὲν εἶχαν ἔτσι τὰ πράγματα, δὲν θὰ περνοῦσαν ζωὴ τρυφηλὴ. Τώρα ὅμως τους ξέρουμε αὐτοὺς καὶ ξέρουμε τι κάνουν τις μέρες τους καὶ τι τις νύχτες τους. Δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν περίεργο, αὐτοὶ ποὺ δὲν δίστασαν νὰ κάνουν αὐτὰ, νὰ εἶναι τόσο εὐθικτοὶ για τούτα; Ἀλλὰ τόσο ἱερά ἔχουν χαθεῖ ἀπὸ τόσοις ἀγροῦς ἐξαιτίας τῆς ὕβρεως καὶ τῆς βίας καὶ τῆς κερδοσκοπίας καὶ τῆς ἐλλείψεως αὐτοσυγκράτησής τους. 22. Καὶ νὰ ἡ ἀπόδειξη: στὴν πόλη τῆς Βέροιας²⁷ υπήρχε ἓνα χάλκινο ἀγάλμα του Ἀσκληπιοῦ με τὴ μορφή του ωραίου γιου του Κλεινίου²⁸ καὶ ἡ τέχνη ἀντέγραφε τὴ φύση. Τόση ἦταν ἡ

ἐμμεῖτο, τοσοῦτον δὲ ἦν τὸ τῆς ὥρας ὥστε καὶ οἷς ὑπῆρχεν αὐτὸν καθ' ἡμέραν ὄρα̃ν, εἶναι τῆς θεάς ὅμως ἐπιθυμίαν. τούτῳ θύεσθαι θυσίας οὐδεὶς οὕτως ἀναιδῆς ὡς εἰπεῖν ἂν τολμῆσαι. τοῦτο τοίνυν, ὦ βασιλεῦ, τὸ τοιοῦτον πολλῶ μὲν, ὡς εἰκός, πόνῳ, λαμπρᾷ δὲ ἠκριβωμένον ψυχῇ κατακέκοπται καὶ οἴχεται, καὶ τὰ Φειδίου χεῖρες πολλὰ διενείμαντο. διὰ ποῖον αἶμα; διὰ ποῖαν μάχαιραν; διὰ ποῖαν ἕξω τῶν νόμων θεραπείαν; 23. ὥσπερ οὖν ἐνταῦθα καίτοι θυσίαν οὐδεμίαν εἰπεῖν ἔχοντες ὅμως πολλὰ μέρη τὸν Ἀλκιβιάδην, μᾶλλον δὲ τὸν Ἀσκληπιὸν ἔτεμνον ἀποκοσμοῦντες τὴν πόλιν τοῖς περὶ τὸ ἄγαλμα, οὕτω χρῆ νομίζειν αὐτοῖς καὶ τὰ περὶ τοὺς ἀγροὺς ἐσχηκέναι. τέθυκε μὲν ἱερεῖον οὐδεὶς, ἐν οἷς δὲ κάμνοντες αὐτοὺς ἀνέπαυον ἱεροῖς, ταῦτα ἀνήρηται μείζω τε ὁμοίως καὶ ἐλάττω. καὶ ναυαγηκόσιν οἱ ταῦτα παθόντες εἰκόασιν ἀνθρώποις ἐκπεσοῦσι τῶν νεῶν ἐφ' ὧν ἔπλεον. |

24. Πότεροι τοίνυν τῶν δίκην ὀφειλόντων εἰσίν, οἱ τετηρηκότες τοὺς νόμους ἢ οἱ τὴν αὐτῶν βούλησιν ἀντ' ἐκείνων πεπονημένοι; εἰ γὰρ δεινὸν μὲν, ὦ βασιλεῦ, τὸ τοῖς ὑπὸ σοῦ γραφεῖσιν ἀπειθεῖν, φαίνονται δὲ πεισθέντες μὲν οἱ μὴ τεθυκότες, ἐναντία δὲ πεπονηκότες οἱ διαφθείραντες ἃ μένειν τοῖς ἔχουσιν ἐδέδοκτό σοι, οἱ δίκην εἰληφότες ἐν αὐτῷ τῷ λαβεῖν ὀφείλουσιν ἦν γὰρ οὐ προσῆκεν ἔλαβον

ομορφιά του, ὥστε ἀκόμη κι αυτοὶ που μπορούσαν να τον βλέπουν κάθε μέρα, ἐπιθυμοῦσαν να τον κοιτοῦν. Κανείς δεν ἦταν τόσο ξεδιάντροπος ὥστε να τολμῆσει να κάνει θυσίες στο ἄγαλμα. Αυτό λοιπὸν το ἄγαλμα, βασιλιά, που εἶχε δημιουργηθεῖ και φτάσει την τελειότητα με πολὺ κόπο και με λαμπρὴ ιδιοφυΐα, κόπηκε σε χίλια κομμάτια και ἔφυγε ἀπὸ τη θέση του και τα ἔργα των χειρῶν των πολλῶν διασκόρπισε το ἔργο των χειρῶν του Φειδία.²⁹ Για ποιο αἶμα; Για ποιο μαχαίρι; Για ποια θεραπεία ἐναντία στους νόμους; 23. Κι ὅπως στη Βέροια ἀκόμη κι αν δεν μπορούσαν να καταμαρτυρήσουν καμιά θυσία, ἔκοψαν τον Αλκιβιάδη ἢ μᾶλλον τον Ασκληπιὸ σε πολλὰ μέρη, και ἀποστέρησαν την πόλη ἀπὸ το ἱερό της ἀγάλμα, ἔτσι θα πρέπει να πιστέψουμε και ὅ,τι ἔκαναν στα αγροτικά ἱερά. Γιατί κανείς δεν θυσίασε ἱερά σφάγια, ἀλλὰ τα ἴδια τα ἱερά στα οποία αυτοὶ ἀναπαύονταν ὅταν ἦταν κουρασμένοι, αὐτὰ καταστρέφονται και σε μικρό και σε μεγάλο βαθμό. Κι αυτοὶ που ἔπαθαν αὐτὰ μοιάζουν με ναυαγούς που γλίστρησαν ἀπὸ το καράβι στο οποίο ἐπέβαιναν.

24. Ποιοι ἀπὸ τους δύο λοιπὸν πρέπει να τιμωρηθοῦν, αυτοὶ που ἔχουν τηρήσει τους νόμους ἢ αυτοὶ που ἔκαναν ὅ,τι ἤθελαν παραβαίνοντάς τους; Γιατί αν εἶναι φοβερὴ, βασιλιά, η ἀνυπακοή στις διζές σου διαταγές, φαίνεται ὅτι υπακοοῦν ὅσοι δεν θυσίασαν, ἐνῶ ὅσοι κατέστρεψαν αὐτὰ που ἦσαν της γνώμης ὅτι ἔπρεπε να παραμείνουν σε αὐτοὺς που τα εἶχαν, αυτοὶ που τιμωρήθηκαν οφείλουν να τιμωρηθοῦν. Γιατί τιμωρήθηκαν χωρὶς να τους ταιριάζει

τὸν τὴν μὲν ἀρχὴν ἐκδεξάμενον τὴν ἐκείνου, τὴν Περσῶν δὲ καθελόντα ἄν, εἰ μὴ προδοσία τὸ πέρας ἐκώλυσε. μέγας δὲ ἔστιν ὅμως καὶ τεθνεώς. δόλω μὲν γὰρ ἀπέθανεν, ὡσπερ Ἀχιλλεύς, ἐκ δὲ τῶν πρὸ τοῦ θανάτου πεπραγμένων, ὡς ἐκεῖνος, ἄδεται. 41. καὶ ταῦτα τούτῳ παρὰ τῶν θεῶν οἷς ἀπέδωκεν ἱερά καὶ τιμὰς καὶ τεμένη καὶ βωμούς καὶ αἷμα. παρ' ὧν ἀκούσας ὡς τὸ τῶν Περσῶν αὐχνημα ταπεινώσας εἶτα ἀποθανεῖται, τῆς ψυχῆς ἐπρίατο τὸ κλέος πολλὰς μὲν πόλεις ἐλάν, πολλὴν δὲ γῆν δηρώσας, παιδεύσας δὲ τοὺς διώκοντας φεύγειν, μέλλων δέ, ὡς ἅπαντες ἴσασι, δέξεσθαι πρεσβεῖαν κομίζουσαν τῶν πολεμίων δουλείαν. τοιγαροῦν ἠσπάζετό τε τὸ | τραῦμα καὶ βλέπων ἠγάλλετο καὶ μὴ δακρύων αὐτὸς τοῖς τοῦτο δρῶσιν ἐπετίμα εἰ μὴ νομίζοιεν αὐτῷ παντὸς ἀμείνω γήρως εἶναι τὴν πληγὴν. καὶ αἱ πρεσβεῖαι τοίνυν αἱ πολλαὶ αἱ μετ' ἐκείνον ἐκείνου πᾶσαι καὶ τὸ λόγους | ἄνθ' ὄπλων χρῆσθαι τοὺς Ἀχαιμενίδας ἐκείνου τοῦ δέους αὐτῶν ἐγκαταθεθειμένου ταῖς ψυχαῖς. τοιοῦτος ἡμῖν ὁ τὰ ἱερά τοῖς θεοῖς ἀνιστάς, κρείττω μὲν ἔργα λήθης ἐργασάμενος, κρείττων δὲ λήθης γεγεννημένος.

42. Ἐγὼ δὲ ἤξιουν τὸν πρὸ τοῦδε τὰ μὲν τῶν ἐναντίων καθαιρεῖν καὶ κατασκάπτειν καὶ κατακαίειν, ἐπειδήπερ ἐ-

πεθάνει, καὶ γνωρίζουμε ὅτι ἔτσι ἔζησε αὐτὸς που τον διαδέχτηκε, ὁ οποίος θα εἶχε καταλύσει τὸ κράτος τὸν Περσῶν, ἀν δὲν τον εἶχε ἐμποδίσει προδοσία νὰ ολοκληρώσει τὸ ἔργο του.⁴⁵ Κι ὅμως παραμένει μεγάλο ἀκόμη καὶ μετὰ θάνατον. Γιατί πέθανε με δόλο, σαν τὸν Ἀχιλλέα, γιὰ ὅσα δε ἔκανε πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του υμνεῖται, ὅπως κι ἐκεῖνος. 41. Καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ ανταμοιβὴ του ἀπὸ τοὺς θεοῦς, στοὺς οποίους ἀπέδωσε ἱερά καὶ τιμές καὶ τεμένη καὶ βωμούς καὶ αἷμα. Εἶχε πάρει χρῆσμό ἀπὸ τοὺς θεοῦς ὅτι θα πεθάνει ἀφοῦ ταπεινώσει τὸ καύχημα τῶν Περσῶν, καὶ εξαγόρασε τὴ δόξα τῆς ψυχῆς του καταστρώνοντας πολλές πόλεις καὶ καταστρέφοντας πολλή γῆ καὶ εκπαιδεύοντας τοὺς διώκτες του στὴ φυγὴ, ἐνῶ ἐπρόκειτο, καθὼς γνωρίζουν ὅλοι, νὰ δεχτεῖ πρεσβεῖα που του ἔφερνε τὴν υποδούλωση τῶν ἐχθρῶν.⁴⁶ Καὶ πράγματι καλωσόρισε τὸ τραῦμα καὶ χάρηκε ὅταν τὸ εἶδε καὶ χωρὶς νὰ δακρύζει ὁ ἴδιος ἐπιτιμούσε ὅσους ἐκλαιγαν γιὰτὶ δὲν πίστευαν ὅτι ἡ πληγὴ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὰ γηρατεῖα. Καὶ οἱ πολλές ἀνταλλαγές πρεσβευτῶν που ἀρχισαν μετὰ τὸ θάνατό του εἶναι δικό του ἔργο καὶ ἡ προτίμηση που δείχνουν οἱ Ἀχαιμενίδες⁴⁷ στὶς διαπραγματεύσεις ἀντὶ γιὰ τὴν ἐνοπλὴ ἀναμέτρηση εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου που αὐτὸς ἔβαλε στὶς ψυχές τους. Τέτοιος ἦταν αὐτὸς που ἀπέδωσε καὶ πάλι τοὺς ναοὺς στοὺς θεοῦς, αὐτὸς που ἔκανε πράξεις ἀλησμόνητες καὶ που ἔμεινε καὶ ὁ ἴδιος ἀλησμόνητος.

42. Ἐγὼ θα εἶχα τὴν ἀξίωση ἀπὸ τὸν προκάτοχό του νὰ καταστρέφει καὶ νὰ ξεθεμελιώνει καὶ νὰ κατακαίει τοὺς

γνώκει τῶν θεῶν καταφρονεῖν, εἰ καὶ ἱερῶν γε καὶ ὁ τῶν ὄντων τοῖς πολεμίοις φειδόμενος ἀμείνων, οἰκείων μέντοι ναῶν πόνῳ καὶ χρόνῳ καὶ πολυχειρίᾳ, καὶ πολλοῖς ταλάντοις κατασκευασμένων καὶ προκινδυνεύειν ἄξιον. | εἰ γὰρ πανταχόθεν μὲν σωστέον τὰς πόλεις, λάμπουσι δὲ τούτοις μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις αἱ πόλεις καὶ οὗτοι τῶν ἐν αὐταῖς μετὰ γε τὰ κάλλη τῶν βασιλείων κεφάλαιον, πῶς οὐ καὶ τούτοις μεταδοτέον προνοίας καὶ ὅπως ἐν τῷ σώματι τῶν πόλεων εἶεν σπουδαστέον; πάντως δὲ εἰσιν οἰκοδομήματα καὶ εἰ μὴ νεφέ γε. δεῖ δέ, οἶμαι, τῷ φόρῳ τῶν δεξομένων. δεχέσθω τοίνυν ἔστώς, ἀλλὰ μὴ καταφερέσθω. μηδὲ τὸ χεῖρα μὲν ἀποκόπτειν ἀνθρώπου δεινὸν ἠγγώμεθα, πόλεων δὲ ὀφθαλμοὺς ἐξορύττειν μέτριον μὴδ' ἐν μὲν | τοῖς σεισμοῖς τὸ πίπτον ὀδυρώμεθα, σεισμῶν δὲ οὐκ ὄντων οὐδὲ βλαπτόντων αὐτοὶ τὸ κείνων ποιῶμεν. | 43. οὐκοῦν τῶν μὲν βασιλέων οἱ νεφέ κτήματα, καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα, τὸ δὲ τὰ αὐτῶν καταποντίζειν ὄρα εἰ σωφρονούντων. ἀλλ' ὁ μὲν βαλάντιον ρίπτων εἰς τὴν θάλατταν οὐχ ὑγιαίνει οὐδ' εἴ τις κυβερνήτης τέμνοι κάλων οὐ δεῖ τῷ πλοίῳ, καὶ ναύτην δὲ εἰ κελεύσειε τῇ θαλάττῃ τὴν κώπην ἀφείναι,

ναοὺς των εχθρῶν, εφόσον εἶχε αποφασίσει να περιφρονήσει τους θεοὺς — αν και θα εἶχε κάνει καλύτερα να σεβαστεί τα ιερά και την περιουσία των εχθρῶν. Θα περίμενα όμως να υπεραμυνθεί των δικῶν μας ναῶν, που χρειάστηκαν για την κατασκευή τους πολλές κόπος και χρόνος και χέρια ανθρώπων και χρήματα. Γιατί αν πρέπει παντού να διασώζονται οι πόλεις, κι αν οι πόλεις λαμπρύνονται περισσότερο από τους ναοὺς τους παρά από τα ἄλλα κτίσματα, κι αν οι ναοὶ εἶναι το μεγαλύτερο κεφάλαιο των πόλεων μετὰ την ομορφιά των βασιλικῶν παλατιῶν, δεν πρέπει να δέχονται και αυτοὶ πρόνοια και να φροντίζουμε για το πῶς θα παραμείνουν στο σώμα των πόλεων; Γιατί σε κάθε περίπτωση πρόκειται για οικοδομήματα, ακόμη κι αν δεν χρησιμεύουν ως ναοὶ. Γιατί χρειάζεται, νομίζω, ο φόρος. Ας εισπράττεις, λοιπόν, τους φόρους και ας μην καταστρέφεις τους ναοὺς. Ἐνώ θεωρούμε φοβερό το να κόβουμε το χέρι κάποιου, ας θεωρούμε λιγότερο φοβερό το να βγάζουμε τα μάτια των πόλεων. Κι αν θρηνοῦμε τις καταστροφές που προξενούνται από τους σεισμούς, ας μην κάνουμε εμεῖς το ἔργο των σεισμῶν, τη στιγμή που δεν γίνονται σεισμοί. 43. Και βέβαια οι ναοὶ εἶναι ιδιοκτησία των βασιλέων, όπως και όλα τα ἄλλα, ἀλλὰ μήπως εἶναι ἔργα σοβαρῶν ἀνθρώπων το να γκρεμίζουν την περιουσία τους; Δεν εἶναι με τα καλά του ὅποιος πετάει το πορτοφόλι του στη θάλασσα. Αν ο καπετάνιος κόψει το σκοινὶ που χρειάζεται το πλοῖο, ἢ αν προστάξει το καῦτή να αφήσει το κουπί του στη θάλασσα,

δεινά ἂν δοκοῖ ποιεῖν· πόλιν δὲ εἴ τις ἄρχων ποιοῖ μέρει τηλικούτῳ χειρόνα, τὰ μέγιστα ὤνησε; τί γὰρ δεῖ διαφθεῖρειν, οὐ τὴν χρεῖαν ἐνὶ μεταποιῆσαι; πῶς δὲ οὐκ αἰσχρὸν στρατόπεδον πολεμεῖν λίθοις | οἰκείοις καὶ στρατηγὸν ἐφεστηκότα παρακαλεῖν κατὰ τῶν πάλαι πολλῆ σπουδῇ πρὸς ὕψος ἀναβάντων, ὧν τὸ πέρας ἐορτὴν τοῖς τότε βασιλεῦσιν ἔθηκε;

44. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω σὴν ταῦτ' εἶναι κατηγορίαν, ὡ βασιλεῦ. κεῖται μὲν γὰρ πρὸς τοῖς ὀρίοις Περσῶν νεῶς ᾧ παραπλήσιον | οὐδέν, ὡς ἔστιν ἀπάντων | τῶν τεθεαμένων ἀκούειν. οὕτω μέγιστος μεγίστοις ἐγεγόνει τοῖς λίθοις, τοσοῦτον ἐπέχων τῆς γῆς ὀπόσον καὶ ἡ πόλις. ἤρκει γοῦν ἐν τοῖς ἐκ τῶν πολέμων φόβοις τοῖς οἰκοῦσι [τὴν πόλιν] μηδὲν εἶναι πλέον τοῖς ἐλοῦσι τὴν πόλιν οὐκ ἔχουσι κάκεινον προσεξελεῖν τῆς ἰσχύος τοῦ περιβόλου πᾶν ἐλεγχούσης μηχανήμα. ἦν δὲ δὴ καὶ ἐπὶ τὸ τέγος ἀναβᾶσι πλεῖστον ὅσον τῆς πολεμίας ὄραν, οὐ μικρὸν πολεμουμένοις πλεονέκτημα ἀνθρώποις. ἤκουσα δὲ καὶ ἐρίζοντων τινῶν ἐν ὀποτέρῳ τὸ θαῦμα μεῖζον | ἱερῶ, τῷ μηκέτ' ὄντι τούτῳ ἢ ὁ μήποτε πάθοι ταυτόν, ἐν ᾧπερ ὁ Σάραπις. 45. ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ τοιοῦτο καὶ τοσοῦτον ἱερὸν, ἴν' ὑπερβῶ

θα τον περάσουν για τρελό. Κι αν ένας άρχοντας κάνει την πόλη του έστω και λίγο χειρότερη, θα πει κανείς ότι την έχει ευεργετήσει; Γιατί χρειάζεται να καταστρέψουμε κάτι, αν μπορούμε να τροποποιήσουμε τη χρήση του; Είναι φυσικά ντροπή για ένα στρατό να τα βάζει με τις δικές του πέτρες και για το στρατηγό του να διατάζει επίθεση κατά μεγάλων οικοδομημάτων, τα οποία έφτασαν σε τόσο ύψος χάρη στη μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλαν οι πρόγονοί μας, και η ολοκλήρωσή τους στάθηκε αφορμή για γιορτή στους τότε βασιλείς.⁴⁸

44. Ας μη νομίσει κανείς ότι αυτή είναι κατηγορία που στρέφεται εναντίον σου, βασιλιά. Κοντά στα σύνορα με την Περσία βρίσκεται ναός, του οποίου δεν υπάρχει τίποτε παρόμοιο, όπως λένε όλοι αυτοί που τον έχουν δει. Ο ναός αυτός είναι τεράστιος, χτισμένος από τεράστιες πέτρες, και κατέχει τόση έκταση όση και η πόλη ολόκληρη.⁴⁹ Σε περίοδο πολέμου ακούσε στους κατοίκους της πόλης το ότι οι εχθροί θα μπορούσαν να καταλάβουν ίσως την πόλη, αλλά τίποτε περισσότερο, αφού δεν θα μπορούσαν να καταλάβουν το ναό, γιατί ο περίβολος ήταν ισχυρότερος από κάθε πολεμική μηχανή. Επιπλέον, αν ανέβαιναν στη στέγη, μπορούσαν να δουν μεγάλο μέρος της εχθρικής χώρας, πράγμα που ήταν μεγάλο πλεονέκτημα για ανθρώπους που δέχονταν επίθεση. Άκουσα και μερικούς να ερίζουν για το ποιος ναός είναι θαυμαστότερος, αυτός ή ο ναός του Σέραπι, που εύχομαι να μην έχει την ίδια τύχη.⁵⁰ 45. Τέτοιο λοιπόν και τόσο μεγάλο είναι το